

КОНТРАДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ

Младен Тонев

CONTRADEMOCRACY AS A FACTOR FOR RECOVERY OF SOCIAL CAPITAL

Mladen Tonev

Abstract

The report examines the impact of contrademocracy processes on the opportunities for recovery of eroded social capital, both in principle and in particular in the former socialist countries. It is concluded that all three main forms of contrademocracy, the supervisory authorities; dissuasive forms and judicial scrutiny not only help to restore confidence in society but also contribute to its institutionalization and the restoration of collectivism and civic engagement of individuals.

Key words: social capital; contrademocracy; supervisory authorities; dissuasive forms, judicial checks; public progress.

Идеята да се ориентирам към подобна проблематика е породена от книгата на Пиер Розанвалон - „Контрадемократията“ (Розанвалон, 2012). Тя провокира размисъл доколко формите на „контрадемократия“, които авторът представя, могат да се използват за противодействие на процесите на ерозиране на социалния капитал в посттоталитарните общества.

Аз винаги съм бил привърженик на тезата, че икономическият просперитет на едно общество изисква известен синхрон и някакво ниво на пропорционалност на инвестициите не само във физически, но и в човешки и в социален капитал. Тази теза е обоснована в редица мои предишни публикации (Тонев, 2004; 2013); (Tonev, 2005; 2007; 2008). Нямам претенции за оригиналност, защото подобни връзки между общественя капитал, общественя прогрес и технологичните промени, разглежда Франсис Фукуяма в книгата си „Го-

лемият разлом¹ (Фукуяма, 2001), а сходни идеи срещаме и при други български и чужди автори.

Ерозията на социалния капитал в обществата от тоталитарен тип е сериозен проблем, който определено създава трудности по пътя към демократизирането на тези общества. По-подробно тезата за ерозията на социалния капитал в бившия социалистически блок е аргументирана в една по-ранна публикация в съавторство с д-р Йорданка Ангелова. (Тонев, Ангелова, 2011). Накратко, тя се изразява в извода, че тоталитарната власт унищожава социалния капитал, който за нея е заплахата. Заплахата възниква поради обстоятелството, че социалният капитал предполага силно сплотени и подкрепящи се микро- и макрообщности, които се сдружават за постигане на прагматични, обществено-значими цели. Тоталитарната власт няма интерес да допуска свободно и неконтролирано обединение на хората, за каквито и да е цели. Тя може лесно да се справи с разединени и взаимноподозиращи се и взаимноконтролиращи се хора, но не и с такива, които са обединени, без санкция от държавната тоталитарна власт. Ерозираният социален капитал в бившите социалистически страни става причина за това, че падането на тоталитаризма ги превръща в лесна плячка на местните мафии (Фукуяма, 1997).

Наскоро излязлата на български език книга на бившия министър на образованието и науката на Република Унгария – Балинт

¹ “Общественият капитал не е някакво рядко и скъпоценно благо, създадено някога в Епохата на вярата и предавано като традиционно прастаро наследство. Той не е и продукт на ограничено предлагане, безогледно, изчерпан днес от съвременните цинични хора. Но макар, че запасът от обществен капитал се попълва непрестанно, процесът не е нито автоматичен, нито лек или евтин. Същото обновление, което увеличава производителността на труда или създава нова индустрия подкопава съществуващата общност или отхвърля цялостни начини на живот. Обществата стъпили върху ескалатора на обществения прогрес са принудени непрестанно да подтичват, тъй като обществените правила се развиват в съответствие с изменените икономически условия... .. С течение на времето хората могат да се нагодят към всички тези изменени условия, но скоростта на технологични промени често изпреварва общественото развитие. Когато предлагането на обществен капитал изостане от търсенето, обществата заплащат скъпа цена“. (Фукуяма, 2001, с. 285.)

Мадяр – със самото си заглавие потвърждава изложената теза. Става дума за книгата „Посткомунистическата мафиотска държава. Случаят Унгария“.

Няколко цитата от тази книга илюстрират много добре идеята, че съдбата на бившите тоталитарни държави е да бъдат управлявани от мафии: „Днес в Унгария живеем в посткомунистическа мафиотска държава – пише Балинт Мадяр – В този израз епитетът „посткомунистически“ сочи обстоятелствата и предпоставките за възникването на тази държава... Епитетът „мафиотска“ определя природата на функциониране на държавата.“ (Мадяр, 2016, с. 15) Балинт Мадяр обръща внимание на факта, че Унгария не е никакъв частен случай. Подобни процеси, отбелязва той „се случват в повечето държави на територията на бившия СССР, в Русия на Путин, в Азербайджан или в бившите съветски републики от Средна Азия“ (Мадяр, 2016, с. 15). Според него в Унгария става дума „не само за изкривена и орязана демокрация или за нейния дефицит, защото в такъв случай това би била демокрация, макар и ограничена.“ (Мадяр, 2016, с. 15) Унгарският политик отбелязва, че в случая осветляването на същността на мафиотската държава не се побира в традиционните рамки на интерпретацията на отношенията между демокрация и диктатура. В заключение на своите пояснения относно характера на посткомунистическата мафиотска държава той обобщава следното: „Нейна основна характеристика е логиката..., при която едновременното нарастване на политическата власт и на собствеността на приемното политическо семейство се осъществява с държавни средства, като се използва монополът за насилие в атмосферата на мафиотска култура, издигната до държавна политика.“ (Мадяр, 2016, с. 16)

След като изходната теза на изложението е, че такъв тип страни в преход стигат до състояние на мафиотизация на политическата власт главно поради ерозията и унищожаването на социалния капитал от тоталитарната власт, то е резонно да се даде дефиниция на категорията „социален капитал“. Целта е, да се изясни кои аспекти от съдържанието на социалния капитал кореспондират и могат да бъдат повлияни от формите на контрадемокрацията. Под „контра-

демократия“ следва да се разбират „всички онези нерегламентирани стихийни намеси в политическия живот на самоупълномощилите се да контролират властта граждани“ (Дичев, 2012, с. 5).

Що се отнася до социалния капитал за първи път изразът “обществен капитал”² е употребен от Линда Джъдсън Ханифан при описание на учебните центрове в селските общини през 1916 г. Терминът е използван за първи път от икономист през 70-те години на XX-ти век. Това е икономистът Глен Лаури, който с това понятие обяснява “отсъствието на дребен бизнес при чернокожите”.

Социологът Джеймс Колман и политологът Робърт Пътнам имат най-голяма заслуга за широката употреба на термина “обществен капитал” след 80-те години на XX-ти век.

Робърт Пътнам дефинира «социалния капитал»³ като „характеристики на социалната организация, като доверие, норми, структури, които могат да подобрят ефективността на обществото като улесняват координираните действия”. (Putnam, 1993, p.167)

Франсис Фукуяма, от своя страна, определя “социалния капитал” като „способност, която възниква, когато в обществото или в част от него превес взима *доверието*. Той може да бъде възпълтен в

² Всъщност Бьом-Баверк използва термина “социален капитал” значително по-рано през втората половина на XIX век, но с друго смислово съдържание. За бележития представител на Австрийската субективистка икономическа школа “социален капитал” са “средствата за производство”, които в качеството си на “междинни продукти” се вместват между труда и природата и водят до нов качествен начин на производство, който Баверк определя като капиталистически. (Демостенов, 1991, с. 452).

³ По мнение на проф. Демостенов, С. С. “социалният капитал” се състои в “междинните продукти”, които се създават в резултат на непосредственото производство (съчетанието на труда и земята). Тези “междинни продукти” са средства за производство. Те са “междинни” според проф. Демостенов понеже стоят между човека и природата. Това е теза, заимствана от Бьом-Баверк от неговата книга “Капитал и доход от капитала”. Баверк нарича “междинните продукти” (средствата за производство) “социален капитал” от “гледнище на социалното цяло, иначе казано от гледнище на цялото човечество.” Това е една догадка за предимно “глобалните измерения и проявления” на социалния капитал, независимо, че Баверк го подменя, или най-малко го смесва, с физическия капитал. (Демостенов, , 1991, с. 299.)

най-малката социална група, семейството, както и в най-голямата от всички групи - нацията и всички други групи помежду им. ” (Фукуяма, 1997, с. 26)

“Общественият капитал - пише Фукуяма – произвежда богатство и следователно има *икономическа стойност* за националната икономика. Освен това той представлява предварително условие за всички форми на групова дейност в съвременното общество, от управлението на кварталната бакалница до лобирането в Конгреса и отглеждането на деца. ” (Фукуяма, 2001, с. 34)

В друга своя книга “Доверие: Обществените ценности и създаване на благосъстояние” Ф. Фукуяма също предполага първопричинността на “социалния капитал”: Според него “много вероятно е успешната пазарна икономика да не е следствие от стабилната демокрация, а да е определена от *предшестващия фактор* на социалния капитал” (Фукуяма, 1997, с. 409)

Социалния капитал е сложна интегрална категория. В своя обхват и съдържание той включва разнородни по принадлежност инградиенти. В обхвата на социалния капитал влизат:

- степента на доверието между икономическите агенти и между тях и институциите;
- институционалната изграденост на едно национално и регионално-интегрирано стопанство;
- степента на постигнатите, в национален план, ред и законност;
- степента на развитие на гражданското общество;
- системата от културни достижения, ценности и образци;
- система от традиции, нрави, вярвания, обичаи, привички, формирана в резултат на столетия, (а нерядко и на хилядолетия) народопсихология, с присъщите ѝ стереотипи, формирани личностни качества, ценности, морал, етика и естетични възприятия.;
- способностите на представителите на дадена нация да се сдружават за постигане на различни прагматични цели;
- системата от мотиватори и стимули за икономическата активност на домакинствата и индивидите;
- развитието на благотворителността, относителният дял на доброволния труд в полза на обществото в общата маса на реализирания труд;

- развитието на колективистичността и взаимопомощта между хората от дадена нация или интеграционна общност.

Същевременно не трудно да видим, че по своите цели контрадемократията кореспондира с всички по-важни и значими характеристики на социалния капитал, както и с аспектите на неговото съдържание.

Доверието между хората, като главна съставна част на социалния капитал е в центъра на внимание на Пиер Розанвалон в книгата му „Контрадемократията“. Той озаглавява въведението към своя анализ „Недоверие и демокрация“. Изходната му теза е: Независимо от факта, че „демократичният идеал днес властва почти повсеместно, режимите които се позовават на неговите принципи, навсякъде предизвикват силни критики“. (Розанвалон, 2012, с. 15)

Историята на реалните демокрации се съпътства от непрекъснатото напрежение и оспорване. Розанвалон представя двата пътя на реакция на възникналото недоверие към властовия истаблишмънт. При първият усилията се насочват към опити за поправяне на недостатъците на представителната система. Търсят се възможности за подобряване на „електоралната демокрация“. Нещо повече „успоредно се развиват и плетеница от практики, проверки, неформални обществени контравласти, но и институции, предназначени да компенсират подкопаването на недоверието чрез организиране на зорко недоверие.“ (Розанвалон, 2012, с. 17)

Според Розанвалон при втория път на реакция на обществото са отчитани отделни действия и поведения, без да се сглобяват в някаква цялост. Именно „контрадемократията“ по мнение на автора е вторият път на реакция на недоверието в институциите на представителната демокрация. Самото недоверие според френския социолог следва исторически два големи пътя – либерален и демократичен. Либералното недоверие към властта често е теоритизирано и коментирано. Още в „За духа на законите“ Монтескьо отбелязва „че всеки човек с власт е склонен да злоупотребява с нея и той върви в тази посока, докато не стигне някакви предели“. (Монтескьо, 1984, книга XI, глава 4)

Другият подход към недоверието – демократичният – има за цел да следи дали избраната власт изпълнява своите ангажименти и

да търси средства, с които да се поддържа първоначалното изискване за служене на общественото благо.

Пиер Розанвалон предлага три начина на постигане на целта на демократичния подход към недоверието: **„надзорните власти; възпиращите форми; съдебната проверка.“** Той ги определя като „контравласти“ и от там ги предлага като обобщен израз на „контрадемокрацията“. При което пояснява: „Контрадемокрацията не е обратното на демокрацията. А по-скоро форма на демокрация която определя другата, изпълнявайки ролята на подпора.“ (Розанвалон, 2012, с. 20).

Могат да се обособят три групи фактори, които подкопават доверието в обществото – научни, икономически и социологически. Първата група фактори изяснява Улрих Бек в труда си „Рисковото общество“ (Бек, 1999) Става дума за това че технологичния оптимизъм от 60-те години на XX век се заменя постепенно от масов песимизъм относно развитието на модерните индустрии с присъщия им риск от екокатастрофи, и от влошена жизнена, и работна среда,

В макроикономически план доверието също намалява. Липсва достатъчно качествено знание, което да дава хипотези за бъдещо поведение.

На наднационално ниво също се наблюдава дефицит на демокрация. Както отбелязва Роберт Менасе „Критиките за недостатъчната демократичност в ЕС в действителност са израз на недоволство от неусетната загуба на една идентичност, която без друго винаги е била химера, но е успявала да удържи елита и народа в рамките на нацията. Затова сега едновременно протича двустранен процес на растяща критика за недостатъчна демократичност и гняв към собствените „елити“, преплетени и ангажирани в международен план, и същевременно – прогресираща ренационализация.“ (Менасе, 2013, . 13)

Факт е, че ЕС е съставен от демократични държави, но също е факт, че на европейско ниво извоюваните демократични стандарти на практика са изгубени, ако не и изоставени. Най-очевидният пример за това е дисонансът между клишираната представа за демокрацията и институционалната структура на ЕС. Както образно се изразява Роберт Менасе „Триадата Парламент, Съвет, Комисия (в

ЕС – МТ) образува една черна дупка, поглъщаща всичко онова, което разбираме под демокрация.“ (Менасе, 2013, с. 39)

Социологическите механизми също генерират недоверие в обществото, подкопават демократичните устои и ерозират социалния капитал. В едно общество на отдалечеността, на алиенацията, на комунитаризма (ако използваме израза на Жак Атали) (Атали, 2000) материалните основи на общественото доверие се ронят. Просто хората не се познават достатъчно. Недоверието към другите е пряко свързано и недоверието към управляващите. Рекордът по политическо недоверие държи Бразилия. На другия полюс е Дания, където доверието и към хората и към властта е най-високо. Само 2,80% от бразилците смятат, че може да се има доверие на повечето хора, докато за Дания показателят достига 66,50 %.⁴(Inglehard, 2004).

Създаването на надзорни власти се характеризира от Пиер Розанвалон като „демокрация на надзора“. Счита се, че необходимостта от надзорна власт възниква още в началото на Френската революция, за да уравни уклон на представителите към автономия, към превръщането им според думите на маркиз Мирабо на „своеобразна фактическа аристокрация“. (Розанвалон, 2012, с. 37) Три са главните функции на надзорните институции *бдителност, разобличаване и оценяване*. Новите социални движения възникнали след 70-те години на XX век се организират именно около тези три дейности на надзора – бдителност, разобличаване и оценяване. Бдителността се откроява като обща функция на голям брой организации. Новите информационни комуникационни технологии засилват възможностите на различните обществени групи за надзор, контрол, разобличаване и оценяване и дори създават общо пространство за бдителност и оценяване на света.

Възпиращите форми се възприемат като един нов ефорат на „рефлексивна демокрация“ като алтернатива както на пряката демокрация, заплашена от демагогски отклонения така и на представителната демокрация, която от своя страна рискува да деградира до изборна аристокрация.

⁴ Вж. Ronald Inglehard (et alii)q Human Beliefs and Values& A Cross-Cultural Sourcebook Based on 1999-2002 Values Surveys, Mexico, Siglo, XXI, 2004, (Цит. по Пиер Розанвалон Контрадемократията..., с. 22)

Политиката на съдене като контрадемократична дейност визира възможностите които правните норми дават за отзоваване и привличане под отговорност политическите лица, които са злоупотребили с властта и гласуването от народа доверие.

Изводът, който се налага е, че и трите главни форми на контрадемократията – надзорните власти; възпиращите форми и съдебната проверка имат потенциала не само да съдействат за възстановяване на доверието в обществото, но и да способстват за неговата адекватна на съвременните реалности институционална изграденост, както и за възстановяване на колективизма и гражданската ангажираност на индивидите.

В обществата където чрез система от казионни и неправителствени структури са създадени такъв тип надзорни институции (например датската институция „омбудсман“ има такава обществена роля – на оценител, надзорник и своеобразен народен трибун, защитник на индивидите, които са в по-неизгодна гражданска и политическа позиция) обикновено се наблюдава наличие на по-силен и по-действен социален капитал. Съдебното преследване на политици, злоупотребили с власт и влияние и уличени в корупция, също действа позитивно върху възстановяване на доверието в управляващите елити и в самата съдебна система като институция.

Използвана литература

1. АТАЛИ, Ж. Речник на XXI век, - София: ЛиК, 2000.
2. БЕК, У. Световното рисковото общество. – София: Обсидиан, 1999.
3. ДЕМОСТЕНОВ, С. С. Теоретическа политическа икономия. – част II. – София: “Св. Кл. Охридски”, 1999.
4. ДЕМОСТЕНОВ, С. С. Теоретическа политическа икономия, част I. – София: “Св. Кл. Охридски”, 1991,
5. ДИЧЕВ, Й. Когато губим, какво печелим – предговор към книгата на Пиер Розанвалон,. Контрадемократията. . – София: Изд-во „Изток-Запад“, 2012.
6. МАДЯР, Б. „Посткомунистическата мафиотска държава. Случаят Унгария“. - София: „Изток-Запад“.

7. МЕНАСЕ, Р. Залезът на Европа [Крайт на нацията и бъдещето на демокрацията]. – Плевен, Изд-во „Лега артис, 2013.
8. МОНТЕСКЬО, Ш. За духа на законите. – София: „Наука и изкуство“, 1984 (превод на Тодор Чакъров), книга XI, глава 4.
9. ТОНЕВ, М. Капиталова структура и икономически растеж. – Варна: ВСУ, 2004.
10. ТОНЕВ, М. Аспекти на взаимодействие между социалния и човешкия капитал. – Варна: ВСУ, 2013.
11. ТОНЕВ, М. Един опит за класификация на инвестициите в социален капитал. - // Годишник на ВСУ, том XI, Варна: ВСУ, с. 93-125.
12. ТОНЕВ, М., Й. АНГЕЛОВА The Social Capital in Totalitarian Countries – The Parameters of the erosion. –/ Й. Ангелова, М. Тонев. // Сборник материали от Seventh International Conference on Business, Management and Economics, ICBME’2011, Yasar University.- Izmir, Turkey, p. 325 – 338.
13. РОЗАНВАЛОН, П. Контрадемократията. – София: Изд-во „Изток-Запад“, 2012.
14. ФУКУЯМА, Ф. Доверие: Обществените ценности и създаване на благосъстояние. – София: РИВА, 1997.
15. ФУКУЯМА, Ф. Големият разлом. – София:, “РИВА”, 2001.
16. PUTNAM, R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. – Princeton: Princeton University Press, 1993
17. RONALD INGLEHARD (et alii)q Human Beliefs and Values& A Cross-Cultural Sourcebook Based on 1999-2002 Values Surveys, Mexico, Siglo, XXI, 2004, (Цит. по Пиер Розанвалон Контрадемократията....., с. 22)
18. TONEV, M. An Attempt at a Quantitative Assessment of Social Capital. – ICBME 2005, Economics in a Changing World, Vol. 3, Yasar University press, Izmir, 2005, p. 57-68.
19. TONEV, M. The Investments in Social Capital - an Attempt for Classification.- // IBCME 2007, Perspectives on Economics.- Izmir: Yasar University press, 2007, p. 285-308.
20. TONEV, M. Aspects of Interaction Between Human Capital and Social Capital – IBCME 2008, - IBCME 2008. – Fourth International Conference on Business, Management and Economics, Vol. II, Yasar University, Izmir, Turkey, p. 222-243.